

*А. Ю. Безшура,
асистент кафедри менеджменту,
Житомирський державний технологічний університет*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ НТП НА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНУ СТРУКТУРУ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Розглянуто сучасні методи дослідження впливу науково-технологічного прогресу на інституціональну структуру міжнародного бізнесу. Проаналізовано основні концепції дослідження трансформаційних процесів у економіці.

The modern methods of research the influence of scientific and technological progress on the institutional structure of international business are considered. The basic concept of the study of transformation processes in the economy are analyzed.

Ключові слова: науково-технологічний прогрес, інституціональний підхід, синергетична парадигма, проблемно-орієнтований підхід, науково-технологічне прогнозування, мережевий підхід.

ВСТУП

Науково-технологічний прогрес є матеріальною основою для розвитку інституціональних структур міжнародного бізнесу. В сучасному суспільстві, коли наука та технології стали ключовим джерелом інноваційного розвитку, безпосереднім фактором суспільних трансформацій, виникає необхідність у принципово новому аналізі науково-технологічного прогресу, зокрема, його впливу на інституціональну структуру міжнародного бізнесу, що дозволить не тільки вивчити суспільну роль технологій, але й прийняти рішення щодо визначення шляхів подальшого впливу науки та новітніх технологій на міжнародний бізнес. Такий аналіз особливо важливий на сучасному етапі для України, що переживає перетворення всієї системи соціальних і економічних відносин, де формується система оцінки науково-технічних проектів з врахуванням трансформаційних процесів у економіці. Розробка рекомендацій для бізнес-середовища України можлива тільки на основі розвитку методологічної бази оцінки впливу НТП на інституціональну структуру міжнародного бізнесу.

Вивченню НТП як фактора економічного зростання надавали великого значення відомі вчені Д. Белл [2], Дж. Гелбрейт [3], А. Грунвальд [4], М. Згуровський [5], Д. Норт [6],

Й. Шумпетер [9] та інші. Було доведено вирішальну роль науково-технологічного прогресу в економічному зростанні. Так, Гелбрейтом було розглянуто комплексно всю економічну систему капіталізму, яку він зв'язує з технічним прогресом. Технічний прогрес у нього є сутністю, що саморозвивається, породжує сама себе. Технічний прогрес зумовлює перехід від "підприємницької корпорації" до "зрілої корпорації" [3]. Відомим теоретиком інноваційного розвитку Й. Шумпетером було запропоновано інституційний та інноваційний погляди на проблему підприємництва [9]. На його думку, тільки інновації в інституційному контексті, тобто технічні знання, нові технології і продукти в нових же формах організації виробництва приводять до економічного зростання. Д. Нортом вперше було введено особливу концепцію дослідження економічних явищ на основі поєднання математичних, статистичних методів та історичної теорії, які він назвав "кліометрією" [6]. Результати багатьох досліджень підтверджують, що НТП став одним із важливих факторів економічного розвитку поряд із природними і трудовими ресурсами.

У той же час актуальним є узагальнення і вивчення методології дослідження впливу науково-технологічного прогресу на інституціо-

нальну структуру міжнародного бізнесу, оскільки впливові теорії і методології минулого при швидкому науково-технологічному прогресі вже недостатньо задовольняють дослідників. Нові підходи, теорії та методи є більш адекватними до трансформаційних процесів у економіці та виражають свій новий зміст в певних поняттях і концептуальних схемах. Нові підходи повинні стати базисом не тільки для дослідження наслідків науково-технологічного розвитку, а перш за все для дослідження процесу виникнення нової технології, ранньої фази технічних розробок і проектування, щоб на основі цієї теорії зробити можливим розробку стратегій діяльності.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета роботи полягає у вивченні методології дослідження впливу науково-технологічного прогресу на інституціональну структуру міжнародного бізнесу. В процесі дослідження використано системний і структурно-функціональний методи, метод аналізу та синтезу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Сучасною методологією обґрунтовано можливість та перспективність одержання теоретичних знань про об'єкт (в тому числі про конкретну галузь) тоді, коли його різні сторони вивчаються не ізольовано одна від одної, а засобами теоретичного синтезу для створення єдиного уявлення про об'єкт дослідження.

Для досягнення концептуальної завершеності та комплексності дослідження використовуються методи інституціонального аналізу, які дозволяють виявити основні фактори, що впливають на процеси інституціональних перетворень. Можна зазначити особливу актуальність інституціоналізму для вивчення нинішнього стану української економіки. Сучасні кризові явища в економіці є дуже запутаними та хаотичними, тому спроби вирішувати проблеми їх подолання ізольовано не мають успіху. Необхідно використовувати інституціональний підхід як первісно комплексний, синтетичний для моделювання трансформаційних процесів у національній економічній системі, який завжди включав у коло досліджуваних явищ соціальні, етнічні, політичні та інші чинники.

Важливість інституціонального підходу при здійсненні інституціональних перетворень міжнародного бізнесу нині усвідомлюється і багатьма вітчизняними економістами, оскільки він дозволяє:

— об'єктивно оцінити ідеологію, стратегію і практику реформ;

— визначити й проаналізувати коло суб'єктів, з якими буде пов'язано подальший розвиток інститу-

ціональних структур міжнародного бізнесу;

— поставити питання про співвідношення науково-технологічного прогресу і тієї ціннісної, економіко-правової та організаційної основи, яка в нашому розумінні визначається як інституціональна база.

Вивчаючи вплив науково-технологічного прогресу на інституціональну структуру міжнародного бізнесу, доцільно доповнити методологію економічного аналізу ідеями та підходами, які несе в собі синергетична парадигма, потенціал якої дозволяє змістити акценти з інституціональної статистики на інституціональну динаміку, з організаційного створення інститутів на їх самоорганізаційну процесуальність. Застосування до соціально-економічної проблематики основних принципів і положень синергетики дає змогу подивитися на процеси інституціональних змін як на такі, що мають нелінійну, стрибкоподібну, біфуркаційну конфігурацію, виявити можливість створення синергетичних інституціональних ефектів та нових джерел економічного зростання. Методологія економічної синергетики дозволяє визначити і розмаїття траєкторій, за якими може піти інституціональна система після проходження точки біфуркації, зрозуміти нелінійність процесів становлення нових інституціональних систем, виявити вплив інституціональної інтенсифікації на процеси економічної динаміки.

Економічна синергетика як теорія і методологія сучасного економічного аналізу вивчає становлення нових структур у процесі кооперативної когерентної взаємодії макроскопічних елементів соціально-економічної системи та досліджує процеси самоорганізації в нелінійному нерівноважному соціально-економічному середовищі. Як універсальний пізнавальний підхід економічна синергетика аналізує процеси самоорганізації упорядкованості в економічній реальності, виявляє визначальні причини структурування економічних об'єктів, відкриває новий напрям у теорії економічної динаміки. З позицій економічної синергетики внутрішнім джерелом самоорганізації виступає взаємодія таких протилежних тенденцій, як стійкість і нестійкість, порядок і хаос, дезорганізація і організація, необхідність і випадковість. Економічна синергетика вбачає джерела економічного розвитку в процесах активної взаємодії виробничого, фінансового, інноваційного й інституціонального потенціалів суспільства. Як зазначають Н. Рудик, Е. Семенова, синергетична теорія є однією з найпоширеніших, її вважають каталізатором формування об'єднань підприємств як вчені, так і фінансові менеджери.

Суть цієї теорії в тому, пояснюють вони, що при формуванні об'єднання як нової корпорації виникає можливість використати широкий спектр переваг (синергій), котрі виникають у результаті об'єднання ресурсів [7, 43—44].

По-новому усвідомити місце і роль оцінки науково-технологічного прогресу в сучасному міжнародному бізнесі дозволяє проблемно-орієнтований підхід, концептуальні основи, оціночну методіку якого було розроблено відомою Київською школою наукознавства під керівництвом Г. Доброва у 80-х роках ХХ століття. Цей тип дослідження означає не просто постановку проблеми з методологічної точки зору або з позицій наукової політики, але, перш за все, соціокультурне розуміння науки. Задача такого проблемно-орієнтованого дослідження техніки формулюється в першу чергу не з внутрішньонаукової точки зору, а ґрунтується на соціальних сподіваннях, виступає як певне соціальне замовлення, причому неважливо, чи виступає він від певних урядових структур або просто орієнтований на потреби суспільства. В такого роду дослідженнях інтеграція наявних знань і досвіду служить розробці рекомендацій щодо стратегій ухвалення рішень. Поняття "проблема" або "проблемне поле" містить у собі при цьому вже деяку наперед задану евристичну схему, оскільки постановка проблеми передбачається як початковий пункт такого роду дослідження. Предметом соціальної оцінки технологій є способи діяльності з розробки і створення нових технологій, способи діяльності, за допомогою яких техніка використовується, і способи діяльності, за допомогою яких техніка вилучається з використання. Ці способи діяльності розглядаються соціальною оцінкою техніки, втім не з інженерно-технічної, а з соціокультурної і суспільної точки зору. Проте вона ідентифікується не в значенні особливого предмету дослідження, а в плані певної методології і конкретного проблемного поля.

Найважливішою проблемою для сучасної науки і техніки стає впровадження їх результатів у вигляді ринкових продуктів у функціонуючі господарські структури, що пов'язане з розвитком нових форм підтримки інноваційних наукоємних технологій. Проблема впровадження наукових досягнень у сучасному суспільстві не розв'язується автоматично, якщо не існує спеціального підрозділу, в задачу якого входить інтеграція наукових і господарських структур. Сама промисловість не в змозі шукати вчених, наукові розробки яких змогли б стати основою для нових ринкових продуктів. У той же час і багато корисних для прак-

тики наукових досягнень залишаються поза попитом, якщо не будуть цільовим призначенням для досліджень потреби промисловості та економіки. Тому створюються особливі організації, покликані вирішувати цю проблему, а саме: по-перше, вивчати потребу промисловості в ноу-хау; по-друге, здійснювати цілеспрямований пошук вчених і наукових колективів, здатних генерувати потрібні промисловості наукові результати; по-третє, допомагати і тим, і іншим організовувати спільні підприємства для реалізації виявлених інновацій. Це і складає організаційну основу для проблемно-орієнтованих досліджень.

Швидко наростаючі зміни навколишнього середовища, викликані неконтрольованим промисловим розвитком, неможливо узяти під контроль без використання політичних засобів. З розвитком сучасних технологій виникають нові види ризиків і небезпек, які ставлять перед державою задачі не стільки компенсаторні, пов'язані з усуненням вже завданого збитку, скільки превентивні. Стає необхідним довгострокове планування, яке повинне відноситися як до передбачення нових технічних можливостей, так і до розрахунку і усунення ризиків. Щоб правильно вирішити ці задачі, держава повинна мобілізувати достатній науково-технічний потенціал. Іншими словами, оцінка впливу науково-технологічного прогресу на інституціональну структуру міжнародного бізнесу стає різновидом соціальної, організаційної або більш широкого системного проектування. Саме в цьому значенні дослідження і проектування розглядаються як методологічна основа оцінки впливу НТП на міжнародний бізнес. Проектне дослідження є частиною наукової діяльності в наперед визначених тимчасових рамках і робить дослідження з точки зору організації залежним від інших суспільних сфер. Крім того, міжнародний бізнес зорієнтований на майбутнє, але не в плані побудови жорстких прогнозів, а в значенні розробки сценаріїв розвитку, один з яких зможе реалізуватися.

Останнім часом спостерігається нове підвищення інтересу до проблем науково-технологічного прогнозування. Звертають на себе увагу, зокрема, публікації М. Згуровського [5]. З 2003 року в рамках системи державних науково-технічних програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні почала виконуватись програма "Технологічне передбачення як системна методологія інноваційного розвитку України". Проте і за масштабами запланованого фінансування, і за складом проектів, які до неї включено, ця програма може розглядатися як певний крок до теоретичного об-

грунтування та набуття необхідного досвіду прогнозно-аналітичної роботи. За Законом України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" державне прогнозування економічного і соціального розвитку — науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку [1].

Більш конкретно цю думку у відношенні до прогнозування соціально-економічних явищ висловив Д. Белл: "Прогнозування можливе лише тоді, коли є підстави припустити високу міру раціональності в діях людей, що впливають на події" [2, 4]. Ще одним фактором невизначеності при такому прогнозуванні, який особливо яскраво виявляється при спробах передбачити розвиток науки, технологій та їхній вплив на інституціональну структуру міжнародного бізнесу, є велика ймовірність появи в процесі розвитку зовсім нових непередбачуваних факторів впливу. Таким чином, науково-технологічне прогнозування має на меті перш за все дослідження можливостей, які можуть бути реалізовані. Технологічне прогнозування має на меті отримання відповідними менеджерами фірми нової інформації щодо очікуваних новацій технологічного характеру, технологічних проривів у тій або іншій сфері продукування виробів. Прогнозний план науково-технічного розвитку фірми, насамперед, має концентруватися на такому важливому аспекті стратегії НАДКР, як обґрунтований розподіл усіх видів ресурсів між науковими фундаментальними дослідженнями, дослідно-конструкторськими розробками і технологічною підготовкою фірми.

Зростає інтерес до прогнозно-аналітичних досліджень і на міждержавному рівні. Так, ЄС в кінці 80-х років минулого століття створило в Єврокомісії спеціальний департамент, що відповідає за координацію таких досліджень в Європі, а також європейський "Інститут технологічного форсайту", який покликаний розробляти їх методологічне та методичне забезпечення. Технологічне прогнозування стало сьогодні обов'язковим елементом політики всіх держав членів ЄС. При цьому знову ж таки такого роду роботи все частіше виходять за межі науково-технологічної сфери. Даний підхід розглядається як системний інструмент активного формування майбутнього, який дозволяє враховувати можливі зміни в науці, технологіях, економіці,

соціальній сфері, суспільних відносинах, культурі. У більшості європейських країн як серед науковців, так і працівників сфери державного управління все більшою мірою стверджується переконання, що так звані форсайтні дослідження важливі не стільки конкретними прогнозами, які в результаті них формуються, скільки самим процесом їх отримання. Адже цей процес фактично зводиться до залучення широких кіл вчених, підприємців, управлінців до осмислення перспектив розвитку країни. Він сам по собі виступає як новий механізм конструктивної взаємодії і пошуку взаєморозуміння між ними, а це справляє величезний вплив на інноваційну культуру суспільства, на налагодження безпосередніх зв'язків і міжнародного співробітництва між всіма елементами інституціонально-інноваційної системи міжнародного бізнесу.

Розвинені країни світу для визначення пріоритетів науково-технічного розвитку широко використовують метод "Форсайт", який зайняв особливе місце в розробці науково-технологічної та інноваційної стратегії розвинених країн.

Значно продуктивнішими при дослідженні процесів інституціональної трансформації виявляються новітні методи економічного аналізу. До таких належить і мережевий підхід, що ґрунтується на понятті економічної мережі, яке використовується в якості наукового інструменту для дослідження взаємодії множини економічних акторів, об'єднаних загальним інтересом, взаємозалежністю, добровільним співробітництвом та рівноправністю [8]. Слід зазначити, що мережі — реальний феномен сьогодення, їх види розвиваються та набувають все нових характеристик.

Таким чином, мережеві конструкти (в тому числі й у сфері економіки) є чинником, який все більше актуалізується. Відтак, вивчення реально існуючих мереж за допомогою мережевого підходу як аналітичного інструментарію сприятиме адекватному трактуванню сутності, перспектив науково-технологічного прогресу, а, крім того, й оптимальному прийняттю економічних рішень, спрямованих на підтримку стабільності інституціональної системи міжнародного бізнесу, забезпеченню її життєздатності.

Що ж до мережевих конструктів, то вони також розглядають проблеми кооперації учасників. Однак принципова відмінність проявляється в тому, що мережевий підхід надає великого значення інституційному контексту, в якому відбувається взаємодія.

Отже, мережевий підхід, з'явившись як відповідь на зміни економічної реальності та реакція на склад-

ність сучасного соціально-економічного процесу, нині ефективно застосовується для дослідження впливу науково-технологічного прогресу на інституціональну структуру міжнародного бізнесу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що формування інституціональних структур міжнародного бізнесу під впливом науково-технологічного розвитку вимагає постійного аналізу провідних тенденцій у накопиченні наукового знання, оцінки горизонтів науково-технологічного та інноваційного розвитку. Без цього неможливо обрати оптимальну траєкторію руху країни до інноваційного суспільства. Дана тема потребує подальшого дослідження, оскільки з розвитком глобалізаційних процесів, поширенням сфери діяльності ТНК, підвищенням ролі інтелектуальної праці, інформації та технологій в економічному зростанні став відбуватися істотний вплив НТП на трансформацію інституціональних структур міжнародного бізнесу.

Література:

1. Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" від 23 березня 2000 року № 1602-III // Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 25. — С. 195.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 2004. — 788 с.
3. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. — М.: Прогресс, 1969. — 225 с.
4. Грунвальд А. Междисциплинарное исследование и формирование научно-технического развития / / Философия науки и техники — природа и техника на пороге 3-го тысячелетия. — М.: РФО, 2005. — С. 16.
5. Згуровський М.З. Науково-технологічне передбачення як механізм інноваційного розвитку / Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України: Матеріали наук.-практ. конф. — К.: НТУУ "КПІ", 2003. — С. 69—82.
6. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюбка. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
7. Рудык Н.Б., Семенова Е.В. Рынок корпоративного контроля: слияния, жесткие поглощения и выкупы долговым финансированием. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 450 с.
8. Сморгунув А. Сетевая методология исследования политики: http://politanalysis.narod.ru/smorgunov2.html
9. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. — М.: Прогрес, 1982.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2010 р.